

լաւ պիտի անցնէր եւ ...յնքան լիով պիտի պտղաբերէր յետոյ՝ Զորագնացական կրօնի ընդ-դիմադրութեան մէջ Հայ եկեղեցականութեան պատրաստակամ եւ անձնանուէր գործիքն հանդիսանալով :

Այս ժամանակին, կ'աւելցնէ պատմիչը՝ գեղեցիկ այլարանութեամբ մը, Հայոց երանելի եւ ցանկալի աշխարհը անպայման սքանչելի կը լինէր, գի ամբողջ Ս. Գրքի ի նայ Թարգմա-նութեան շնորհիւ, մեծ օրինատուն Մովսէս՝ բոլոր մարգարէներով, եւ Պօղոս՝ բովանդակ առաքեալներուն հետ՝ Գրիստոսի կեցողքիչ աւետարանովը, միանգամայն կարծեալ Հայաստան եկած հասած՝ հայաբարբառ եւ հայերենախօս կ'երեւէին :

Ժամանակից պատմիչը՝ իր ժամանակի ոգին բերմամբ՝ քրիստոնէական վերածնութեան, քրիստոնէական ուսուցիչ տարածման օգուտներն է միայն որ կը նկատէ հայ զգրութեան գիւտին մէջ, բայց դարեւրու հեռավորութենէն եւ յետագայ դէպքերու գիտութեամբ հիմա գիւրդն է տեսնել յստակօրէն թէ մէկէ աւելի մեծակիւռ հետեանք ունեցաւ ան, եւ թէ ամէն հանգամանքներով Հայոց պատմական ճակատագրին վճռական ուղղութիւն տուաւ :

3. Քրիստոնէութիւնը հայ լեզուով աւանդելով անշախատ կցաւ ժողովրդին գիտակցութեան խորը տպաւորուել եւ իւրացուցուել, եւ քրիստոնէութեան իսէյալը այնքան ժողովրդական եւ ցանկալի դարձաւ որ անոր սիրուն ազգին ամենամեծ մասին դիւր պիտի գար յետոյ կեանքը տալ : Քրիստոնէութեան իսէյալի ցանկութեամբ բռնուած այս ազգն էր որ դարերով այնքան ծայրայեղ փարսով մը ունեցաւ իր եկեղեցիին ու այնքան խոր ընկղմեցաւ անոր մէջ որ « տիրացած ազգ » յորջորջմանքն ստացաւ հարեւանցի դիտողներէ :

Նշելի է վկայութիւնն ունինք ժողովուրդին համար առհասարակ թէ « Սաղմուններն էին անոնց երբի մրմունջները, եւ սուրբ գրքի ընթերցումը՝ կատարեալ ուրախութիւն : Ամէն մարդ իր անձին մէջ եկեղեցի էր, եւ նոյն ինքը՝ քահանայ » : Ս. Ղեւոնդ պարզ զօրականներու իր. աղետիչ, սքանչելի յորդորականը խօսած ատեն չվարանիր ըսելու. « ինչ աւելի սեղեակ եւ հմուտ էք սուրբ կտակարաններուն » : Ահա-

գին եւ նշանակալից փոփոխութիւն, արդիւնք 40 տարուան կրօնական ուսուցման հայ զգրութեամբ որով հելլեն ու ասորի լեզուն գիտողներուն մենաշնորհ եղած քրիստոնէութեան ուսումը ամբողջ ժողովրդին սեփականութիւն դարձած էր : Ամբողջ երկիրը իրապէս կատարելապէս քրիստոնէացած էր, բան մը զոր չէր կըրցած իրագործել Մեծն Ներսէսի պէս բարեկարգիչ մը՝ իր զօրեղ նկարագիրովը եւ Թագաւորական տոհմին ազգակցութեան ազգակցութեամբն իսկ : Մեծ էր գործիչը, բայց գտնուած չէր դեռ գործիքը, հայ զգրութիւնը՝ Քրիստոնէական կրօնի իսէյալն այս իւրացումը, եւ եռանդալիս փարուն էր որ մեծ, ամուր, անկործանելի պատ մը հիւսնց հայ ազգին եւ դրացի, ընտելակից, համաբարոյ, համառոր Արեւական մեծ ազգին Պարսից մէջ, եւ անգործագրելի ըլլաւ Սասանեանք ժողգիրը եւ Վասակի՝ խորհուրդը՝ Զորագնացականութիւնը Հայաստանի մէջ վերահաստատելով՝ Արեւաց մեծ ուժին թեւարկութեամբ տակ եւ անոր քաղաքականութեան սպասարկու երկիր մ'ընելու ան :

Մայառոյի այլուրեքներն էր որ Հայաստանի մէջ առ յաւէտ մեռուց անմահ գիւրք՝ արի Արամազդը, Ոսկեմայր մինք Անահիտը, աւուրամները(*), Տէր-Անդրոս Մինը (Տէրնոսապ), որոնք գեռ բոլորովին կորանցուցած չէին իրենց ընտանականութիւնը ազգին, ինչպէս յայտնի է Քոստովի օրով (Իբր 330) Թագունիին համարմունքեամբ հեթանոսութեան վերահաստատման հետամուտ կուսակցութեան մը գոյութենէն եւ գործունէութենէն :

2. Աներկբայելի է թէ մտաւորական լուսաւորութիւնը, չարժուը որ ծնաւ հայ զգրութեան գիւտով, եւ ասորի, յոյն գրքերու թարգմանութեամբ ու անոնց միջոցով՝ այդ զարգացեալ ազգերու գաղափարներուն եւ մտածումներուն :

(*) Անուրա=Զօրածին, փոխաբերաբար Ոգի, Երկնային ոգի, անուրայք=երկնային զօրածինք, տականին անհետ չեն հայ լեզուէն : Աղաթնգիղոյս մէջ (Վանետիկ) էջ 101 կը կարօտնք Վիրապին մէջ ձգուած Քրիզորին համար Թէ այրի էր օրը նկանակ մը կը ձգէր հոն « հեռման տակէ յարեւոյս » ըսել ուզելով՝ զրդուած վերին զօրածիններն : Դժբաղաբար Աղաթնգիղոյսի հրատառականները յարեւալացի ուղղած են, արաւիւրբին մեծը իրենք գործելով այս սրբազրութեամբ :

րուն տարածումովը Հայոց մէջ, օգգին գիտակցութիւնը սաստկացուց, անոնց նմանողութեամբ գրականութիւն, պատմութիւն ունենալու, իր անցեալը գիտնալու, իր մեծութիւնը, իր տկարութիւնները ճանչնալու, ինքզինքը արտայայտելու ետանդ ներշնչեց։ Մեկ փառքով ազգը եղաւ «ինքնադէտ», Գարագալանի բառով, հետեւաբար բարոյապէս շատ աւելի հզօր, քան իր նիւթական ուժի համեմատաբար անգիտակից օրերուն։ Նշանակելի իրողութիւն է թէ հայ այբուբենի գիւտէն առաջ հայ գարութիւն, հայ մտքի արտայայտութիւն գիր ունեւած՝ օտար լեզուով կամ այբուբենով՝ գոյութիւն չունի։ Ընդ լեզուով գրուած կարծեւած երկու երեք գրութիւններու համար վերջնականապէս աստացուցուած է թէ հայ այբուբենը անմիջապէս կամ քիչ ատրի խմբագրութիւններ են։ Հայ այբուբենով է ուրիշն որ հայ մտքին արտայայտութեան «կապերն արձակուեցան բացուեցան»։

3. Վառձուպուհի օրով Հայաստան քաղաքական անկումի, փճացման բոլոր նշանները ցոյց կուտար։ Դրացի երկու հզօր հակառակորդ պատմութեանց մէջ մրցանակ ու մրցադր դարձած, մէկին կամ միւրին հետ իր բազը մշտապէս չկապող՝ հետեւաբար երկուքն ալ հաւասարապէս ատելի եղող Հայաստանը վերջապէս երկուքն մէջ բաժնուած էր, եւ կը կառավարուէր ավար ծառայ-թագաւորիկներու միջոցաւ, որոնք նոյն իսկ իրենց նախարարներուն չէին կրնար ազգել պատշաճ յարգանք։ Թագաւորը, զուրկ ազգեցութենէ, զուրկ գորութենէ որ մեծութիւն կը կոչ, խաղալիկ դարձած էր օտար արքունիքի եւ յորտա ըմբոստ նախարարներու մէջ գարձած պողպանեղան երկիրը իր մէջ ուրիշ միաւորող ուժերէ ալ զուրկ էր։ Գիտենք Կորեւնէ թէ Գողթն, Սիւնիք եւ Մարք գաւառները ինչ նիւթանոսական բարքերը կը պահէին, եւ վերջինը իր լեզուով ալ դժուարամտակելի էր։ Լեզուական տարբերութիւնները — անշուշտ ոչ նոյն աստիճանի — կը զատէին նաեւ վերին Հայաստանը ու Ստորին Հայաստանը (Մոփք, Անգեղոտուն, Անձիտ), բաժանում որ երեւան կուգայ Նդիշէի Դ. յեղանակ Թ.ի եւ Բիւր. Դ. գիրք Թ.Գ.ի մէջ ակնարկութիւններէ, եւ Նգնիկի Ստորին Հայաստանի ընտելչներուն

առւած «Ստորնեայք» յորդորջումէն, եւ որ համաձայն կ'ընթանայ Սարաբոնի աւանդածին Արտաշատի (Երասիի հովտին) եւ Մոփքի նախկին երկու հայ թագաւորութեանց գոյութեան եւ Մեծն Տիգրանի ձեռքով բռնաբար միացման մասին։ Հայ գաղութեան միջոցաւ Գրիստոնէութեան ժողովրդականացման մեծ շարժումը ճիշդ ժամանակին հասաւ միւրթեան հզօր ուժ մը բերելու եւ կասեցնելու վերահաս կրօնաբար կարելի է ուրեմն Մաշտոցի գործունէութեան արգիւնքը Հայաստանի մէջ որակել նոյն բառերով զոր կը գործածէ Կորեւն՝ անոր վրաց մէջ յառաջ բերածին նկատմամբ «Եւ արք զնոսա որ յայնչափ 'ի մասնաւոր եւ 'ի բաժանեալ լեզուաց ժողովեցան, միով աստուածաբարբառ պատգամօքն մի ազգ կապեալ, փառաբանիչը միոյ աստուծոյ յօրինէր»։ Ա' այնուհետեւ ի գուր պիտի փորձէր Սիւնեաց իշխան մը՝ Վահան (570ին) Սիւնիքը Հայաստանի կապող կապը խզել բոլորովին եւ անջատել, խնդրելով Պարսից թագաւորէն որ Դիւանը Դուռնէն ուրիշ քաղաք փոխադրուի, վարչականօրէն Ասորպատականի միանայ, եւ ա'լ Հայ անւեճով չկուրին։ Ժողովուրդը չկրցաւ իր ետեւէն տանիլ այս անջատումը փորձին մէջ, եւ Սիւնիք միաջին այնքան հայ ողբին Հայաստանի միւս գաւառները։ Սիւնիքը անխզելի դարձած էր։ Մաշտոցի այբուբենը եւ քարագրութիւնը իրենց գործը կատարած էին։

(Շարունակելի)

Դ. ՓԱՌՆԱԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ֆարմանի Ասմանի

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ն Ց

Յոհաննիս ԳԱՐԷԼԻ

Խնդրեցին ի թագաւորէն սպանանել զՄարտնան, եւ գնալ Փայիփառ մանկան ի գիշերի եւ սպանանել զգլխաւորն, եւ զՄարտնան հանել ի թանեհ, եւ իջեալ ի քաղաքէն, եւ փախչիլն։